

Парк или гора е Борисовата градина?

Атанас Ковачев, Владимир Маринов,
Мария Гуркова, Станимир Шаламанов

Въпросът в заглавието е голяма степен реторичен, защото са възможни и двата отговора, независимо че става дума за „градина“, поне по име. От юридическа или научна гледна точка отговорът зависи и от това какви определения за двете понятия ще се дават, но в масовите представи (и в общоупотребителния език) паркът може да бъде гора, както и гората може да бъде обявена за парк.

Все пак има базова разлика – паркът по принцип е дело на човека, който се грижи за него, а гората може да се справя и без него. Що се отнася до Борисовата градина, то тя, поне в самото си начало, е била замислена по-скоро като градски парк.

Идеята на кмета Иван Хаджиенов *„да се садят и аклиматизират декоративни и екзотични храсти и дървета от чужбина“* бихме определили като екстравагантна за времето си. Една година след решението на Софийската градска управа за създаване на градината е приет и първият закон за горите (1883), който задължава общините да поддържат в добро състояние старите гори и да засажат нови.

Първоначално градината е залесявана с акации, но през 1888 г. Княз Фердинанд

препоръчва засажда-не на горски дървечета (*дъб, явор, ясен, бреза*) от различни краища на страната – Пасарел, Кокаляне, Чамъ-Курия (*Боровец*). С промяната в закона Охранителните гори са поставени

под особена правна защита и изискване за лесовъдско образование на горския инспектор. Организирана е първата горска служба, начело със Стефан Дончов. Той засява в бразди дъбови и борови семена южно от градината, в частта между Астрономическата обсерватория и днешните обекти – стадион „Българска армия“, Колодрум, Лятно детско игрище. От тях все още има живи дървета, залесени с дъбов жълд от помощник горския инспектор чехът Юлиус Милде (*Julius Milde*) над Рибното езеро.

От отчета на Софийския районен горски инспектор **Петър Сабо** **Беров** кой-

Фрагменти от първите ограждения, жив плет от глог и черници и дъбове в редица все още са запазени срещу БНР. Снимка: авторите

то прилага вече изработения **План за залесяване на София** (*ситуационният план е дело на инж. Калчев, а лесокултурният – на Константин Байкушев*) е видно, че мястото на Борисовата градина е градско, но се залесява за държавна сметка. Петър Беров, подпомогнат от Витан Минков, прави разсадник за създаване на посадъчен материал за София на мястото на днешния Дендрариум. Разсадникът се състоял от 40 лехи със смърч, бор, платан и други горски семена. В началото на XX век с железопътни вагони от Германия (*Саксония и Берлински разсадници*) пристигат секвои – днешните вековни дървета в Дендрариума. С железницата идват и първите фиданки червен дъб. За съжаление през 1968 г теренът на бившия разсадник (*10 300 кв.м*) е предоставен за изграждане на открити тенис кортове, а там по-късно е построена и зала София.

До 1905 г. година първите 700 – 800 дка черен бор са засадени в чисти еднотайни насаждения, разделени на кварта-

ли посредством стопански линии. След това продължава засаждането при смесване на черен бор, бял бор, веймутов бор, лиственица, смърч, липа, дъб и бреза: в чиста форма, с редуване на фиданките и в тесни и дълги пояси.

Създадената от хората гора започва своя живот, в началото обгрижвана, понякога занемарявана и дори губила част от територията си. За разлика от мощните естествени гори, разполагащи с имунитет, придобит през годините и защитавани от загадъчния механизъм на природата, гората от парка все още се нуждае от човека.

Поддръжката на Борисовата градина не е еднократен акт и трябва да се извършва непрекъснато, както е непрекъснато и развитието на основния ѝ градивен материал – растителността. Необходим е етапен план за постепенна подмяна на увредените дървета, на растителните насаждения. Това важи с особена сила за лесопарковата част, където целта е създаването на устойчиви

Борисовата градина в плана на София 1933г. Стоянова, Ив., Софийските градини 1878 – 1939

съобщества от горско дървесна растителност. От съществено значение е решаването на следните проблеми: какъв да бъде основният видов състав; какво да е съотношението между иглолистната и широколистната растителност и по какъв начин да бъдат групирани.

В частта си между булевардите „Цариградско шосе“ и „България“ (бивш *Евлоги и Хр. Георгиеви*) паркът е определен като **резерват** на ГПИ (*градинско-парково изкуство*) „Борисова градина“. За опазването на плановата и обемно - пространствена композиция е необходимо:

- Поетапно обновяване на емблематични растителни видове (*алейни дървета, масиви и солитери*).
- Постоянен контрол на инвазивни и плевелни дървесни и храстови видове.
- Осигуряване на подходящи условия за дълговечни видове (*на база препоръчителен видов състав – дъб, явор, ясен, липа, ела, секвоя, смърч*), изграждащи скелета на дървесните масиви.
- Опазване и постоянен контрол на оформилия се втори етаж от храсти и

подраст в закритите пространства.

- Грижи за санитарното състояние, обезопасяване и удължаване живота на използваната пионерна и бързорастяща растителност (*брези, акации, тополи*).

Друга част е **охранителната зона** на резерват „Борисова градина“, включваща различни по растителен състав части.

В **парковата ѝ част**:

- Запазване на дълготрайната дървесна растителност: алейни дървета, масиви и солитери.
- Постоянен контрол на самонастинали се инвазивни и плевелни дървесни и храстови видове.

В **лесопарковата част**:

- Запазване на чисто насаждение от цер.
- Подобряване на състоянието на насажденията чрез отстраняване на съхнещия сребрист явор, сухите и със суховършия индивиди за стимулиране възобновяването на летен и червен дъб, планински и полски ясен, явор, шестил и съпътстващи сребролистна липа, мекиш и бряст.
- Допълнително внасяне на явор.
- Подобряване на условия за растеж на брезата.
- Подобряване на условия за растеж на сребристия смърч, лъжекипариса, дугласката.
- Отделяне на особено внимание на атлаския кедър, тиса и гигантската секвоя. Иглолистните видове (*бял и черен бор*) доколкото в момента са нали-

Секвоите в Дендрариума и тенис игрищата на мястото на разсадника. Снимка: авторите

це, в бъдеще постепенно ще бъдат изместени от широколистни видове.

- Редуциране участието на бялата акация и американския ясен, контрол на бръшляна (*запазването му само като почвопокритен вид*). Единично участие на конски кестен.

- На някои места се налага намаляване на пълнотата на първия етаж с цел подпомагане развитието на втория етаж от гребнолистна липа, габър, бряст, мекиш и полски клен. На групи – увеличаване на пълнотата посредством толериране на широколистните видове от втори етаж.

- Включване на подрастовия състав в първи етаж в бъдеще, включително бряст и цер.

- Трансформацията на ясеновите култури в смесени дъбово-ясенови с тенденция към доминиране на дъбовете.

Между булевардите „Драган Цанков“, „П.К.Яворов“, продължението на пешеходната алея югозападно от къпалня „Мария Луиза“ и тенис кортовете на зала София е разположен „Дендрариумът“, също със статут на **резерват** на ГПИ. Днес в Дендрариума се срещат 30 – 40 дървесни вида, сред които испанска ела, странджански дъб, атласки кедър, блатен кипарис, секвоя. Освен запазване на цялото видово разнообразие на „Дендрариума“ като ценен генетичен ресурс добре би било да бъде регламентиран ограничен достъп с учебна цел, както е в „Обсерваторията“ на Софийския университет.

Между булевардите „П.К.Яворов“, „Др. Цанков“, улиците „Борова гора“, „арх. Й. Миланов“ и „Ст. Михайловски“ се простира **Изкуствено залесяване (1)** – защитена територия, паметник на ГПИ без режим на резерват (*определена с декларационни писма*). Преди да се засадят боровете, тук е изсечена естествена дъбова гора за построяване на „журналистическия“ квартал. Режимът на защита предвижда запазване на състава и структурата на насаждението, стимулиране на възобновяването на летния дъб. Бъдещият състав ще включва главно широколистни видове. Препостав-

ме, в бъдеще постепенно ще бъдат изместени от широколистни видове.

*Иглолистните в бъдеще постепенно ще бъдат изместени от широколистни видове.
Снимка: авторите*

ка за това е съхненето на белия и черния бор и много доброто възобновяване на широколистни видове.

Между булевардите „П.К.Яворов“, „Симеоновско шосе“, ул. „Св.Михайловски“, северната граница на Зоопарка е разположено **Изкуствено залесяване (2)** – защитена територия, паметник на ГПИ без режим на резерват. Тук е необходимо подпомагане на възобновяването на дървовете и техните спътници – липа, шестил, както и отстраняване на сухите и загинали индивиди за подпомагане на семенното възобновяване на ясена и летния дъб, редуциране на участието на бялата акация и злога. При иглолистните се запазва видовия състав и строежа на насажденията, особено от дуглазката, лъжекипариса, веймutowия бор и групата от европейска лиственица. По поречието на река Драгалевска – толериране на крайречни съобщества от бяла върба и черна топола. Наличието на достатъчно влага и слабата

антропогенна намеса са предпоставка за добро възобновяване на места и от обикновена ела, което също следва да се толерира.

Част от планинския ясен ще отпадне поради съхненето. Наложително е подпомагане на жизнения подраст от местни видове – летен дъб и спътниците му, шестил, гребнолистна липа, явор, габър и полски бряст, както и запазване на подраст от интродуцирания червен дъб.

Между булевард „П.К.Яворов“, ул. „Незабравка“, ул. „Трепетлика“, ул. „Н.Габровски“, река Слатинска, бул. „Симеоновско шосе“ и ул. „Св.Михайловски“ се намира **Изкуствено залесяване (3)** – защитена територия, паметник на ГПИ без режим на резерват. Наложително е запазване на богатия видов състав и строежа на насажденията. С оглед на рекреационните функции на парка е особено важно **запазването на екзотите** – пондероски бор, синя дугласка, лъжекипарис и тис.

Борисовата градина е първият и си остава главният елемент на зелената система на града. Като открито публично пространство той е значима част от тематичен парк „Зелената памет на София“. При съвременните условия първоначално заложеният процент участие на изголистните не може да се запази. Изкуствено създавани преди 110 – 115 години изголистните зони с малки изключения не се развиват успешно и постепенно отпадат. В някои от насажденията се наблюдава отмиране на изголистната растителност вероятно от конкурентни процеси и ненавремено провеждане на сечи (*отгледни и санитарни*). Не се наблюдава изголистен подраст, за разлика от масовия широколистен. Залесявано е с богато разнообразие от видове. Времето показва, че бял и черен бор постепенно загиват. Има други изголистни видове – конколорка, гуглазка, веймутов бор, лиственица и секвоя, които засега са в добро състояние, но те са малко като участие и като площ. Равнинно-хълмистият горски пояс и утежнените градски условия обуславят преобладаването на широколистна растителност. Наблюдава се естествен процес на превръщане на смесените изголистно – широколистни насаждения в широколистно – изголистни такива.

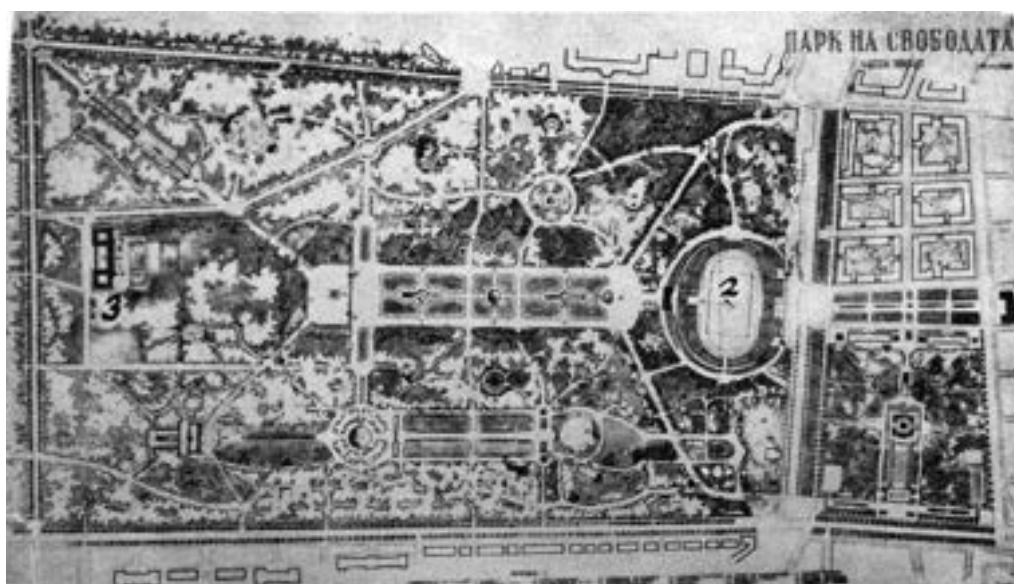
Оказва се, че дърбовете се чувстват добре на това месторастение – летен, червен дъб и цер. Самовъзобновяват се интензивно на отворени пространства. Планински ясен, шестил, явор, дребнолистна и сребролистна липа, клен – това е част от богатия списък с видове, които са залесени в парка. Но най-устойчиви са растенията, които имат семенен произход – оформени като втори, трети етаж, на много места има жизнен подраст. След провеждане на лесовъдска намеса ще има

Арх. Атанас Ковачев е професор по Градоустройство и териториално устройство, доктор на архитектурните науки, чл.-кор. на БАН, чуждестранен член на Руската академия на архитектурата и строителните науки, почетен член на Украинската академия на архитектурата, почетен професор на Московския архитектурен институт.

Ландшафтен архитект Владимир Маринов е специалист с дългогодишен опит в изграждане и поддържане на паркови площи. Преподава дисциплини, свързани с декоративна растителност в Аграрен университет Пловдив. Има публикации в списания и участия в научни конференции по теми от история на парковото изкуство и гендрологията.

План за реконструкция на арх. Делчо Сугарев 1946г.

пространства, където ще се появи още подраст.

Втората световна война се явява преломен момент за Борисовата градина. От бомбардировките над София са увредени в различна степен и части от парка. Сред най-пострадалите са цветнопроизводното стопанство в западната част и районът на Семинарията. Имуществото от повредените сгради на Семинарията е преместено за съхранение в Рилския и други манастири около София и Враца. През септември 1950 г. сградите са предоставени за „Дворец на пионерите“ и се ползват за тази дейност до 1990 г.

Съществен прелом в развитието на Борисовата градина след войната е сформиранието на колектив от общинското предприятие СОФПРОЕКТ и изработването през 1946 г. на план за реконструкция и превръщането ѝ в парк за отгих и култура.

Ръководител на колектива е **арх. Делчо Сугарев**, а паркът е наименуван „Парк на свободата“. В проекта паркът е ясно разделен на три части: декоративен парк, спортен парк, лесопарк.

В най-високата паркова част е предвидено изграждане на паметник „Братска могила“. Разположен по дължината на главната композиционна ос на парка той се явява неин завършек. Успоредно със строежа на мемориала, в близост до него, на склона откъм Цариградско шосе, започва изграждането на голям алпинеум между „Японския кът“ и „Братската могила“. За целта **Вилхелм Краус** привлича известния в Европа специалист в изграждане на алпинеуми с големи блокове ботаникът **Йозеф Цоликофер** (сътрудник на австриец **Йохан Келерер** в Царската ботаническа градина и парка Врана). За изграждането са доставени 1200 куб.м варовик от Беледие хан и 2 000 куб.м почва. Засадени са около 250 вида растения.

В оформлението взима участие **Георги Николов** – ученик на **проф. Жюл Лошо**, надписал етикети за всяко растение.

В периода 1957 – 1960 г. колектив с ръководители **арх. Иван Евгениев** и **арх. Стефан Добрев** разработва благоустройствени проекти за територията на парка откъм бул. „Драган Цанков“. По тези проекти са реализирани интересни обекти за отгих, игра, обучение и развлечение за деца и подрастващи.

Детската светофарна площадка е предназначена за обучение на децата на правилата на движение. Обзаведена е с работещи светофари, пешеходни пътеки и маркировка на малки улички и кръстовища, по които децата се движат с автомобилчета. Друго забавление за децата в тази зона е водният канал. Това съоръжение е предназначено за возене с малки лодки.

Атракционният кът „Кривите огледала“ (в кръглата сграда на днешната автокъща) е един от най-атрактивните елементи в тази зона. В предвиденото открито пространство са разположени съоръжения – люлки, въртележки и други, както и розариум в кръгла форма.

През 1961 г. по препоръка на **Никола Минчев** след посещение на световната изложба за цветя в Торино са премахнати двете килимни цветни фигури до Рибното езеро с мотива, че са скъпи като из-

Благоустройствени проекти за територията на парка 1957 – 1960 г.

Ландшафтен архитект Станимир Шаламанов е специалист с дългогодишен опит в планирането и проектирането на зелени площи – от малки паркови пространства до планирането на зелени системи на големи урбанизирани територии. Има публикации в списания, както и участия в научни конференции и форуми относно проблематика свързана със зелените системи на градовете.

граждане и поддръжка. През следващата година пространството около езерото е асфалтирано и е поставен бордюр от глиц-зидария.

От началото на 70-те години са разработките на **арх. Магза Карлова** и **арх. Дельо Радославов** от Софпроект. По техен проект през 1972 г. е създадено езеро с водоплаващи птици, известно днес като „Езерото с патиците“. В центъра на водната площ е разположено островче с къщичка за водоплаващите птици. Езерото е разположено в центъра на открито парково пространство с голямо разнообразие от декоративна растителност. Тук се срещат ела, смърч, лиственица, каталпа, бреза, декоративни ябълки и груги, засадени още по времето на първоначалното изграждане на парка. По-късно са внесени туя, лъжекипарис, лавровишня, спирея, магнолии и груги.

Ланд. арх. Мария Гуркова е проектант в областта на ландшафтната архитектура, градоустройството и опазването на недвижимото културно наследство. През 2016 г. защитава докторска дисертация на тема „Принципи и методи за опазване и социализация на недвижими културни ценности в горски територии“.

В непосредствена близост се намира и т.нар. **Английски кът** с подарените от кмета и съветник от Уестминстърската община декоративни растения – излолистни в джуджести форми, рогоденгрони и ерики, открит на 23 септември 1972 г.

Друга съществена реконструкция по проект на **арх. Магза Карлова** е поредната реконструкция на езерото „Ариана“ и зоната около него. Обширната площ югоизточно от езерото е покрита с настилка от декоративни мозаечни черни и бели плочи със зигзагообразен рисунък. Бирарията е разрушена и островчето оформено като естрада. В центъра на водната площ са поставени „пеещи“(музикални) фонтани с художествено осветление. Обемното оформяне с растителност в зоната на езерото е от характерните плачуши върби около живописно очертаните брегове и платани в настаната площ.

Езерото с патиците. Снимка: авторите

В този период се извършва и реконструкция на бул. „Цариградско шосе“ (тогава „Ленин“). Най-съществено значение тази реконструкция има за частта при кръстовището с бул. „Яворов“, където понижаването на нивото на уличните платна и изграждането на пешеходни връзки, налагат формиране на озеленени откоси в частта зад Братската могила.

Според **ланд. арх. Георги Радославов** към 1973 г. след тази реконструкция и двукратното разширение на стадион „Васил Левски“, вегетативната площ на парка е намалена с 30 гка.

През 1984 г. е обявен конкурс за концепция за реконструкция на цялата територия на „Борисова градина“, спечелен от **ланд. арх. Георги Радославов**. Паркоустройственият проект е изработен и приет през 1989 г. и предвижда запазване и доразвиване на основните функции на Борисовата градина. Основни моменти в този проект са реконструкция на розариума до Националния стадион „Васил Левски“, подмяна на настилките

с оформяне на ивици от павеа откъм бордюрите и други.

Преломен момент в развитието на парка е 10 ноември 1989 г. Често периодът от тази дата до днес е наричан „преходен“. С настъпването на демократичните промени паркът е преименуван на „Борисова градина“. Започват множество промени, сред които по-значими са промяната на собствеността, увеличаването на спортните площи, открити са нови заведения за обществено хранене, както и обекти за обслужване на спортните съоръжения. Още в началото на 1990 г. е възстановена собствеността на сградите и парка на Семинарията и в тях се възобновява обучението на семинаристи.

От създаването на Борисова градина са извършени няколко инвентаризации на растителността (*първата през 1909*).

През 1935 с възлагането на плана „Мусман“, на който се разчита да ограничи навлизането на спортните дейности в

*Инвентаризация и ландшафтната оценка на територията на лесопарковата част.
Снимка: авторите*

парковете и градините, а спортните организации да се обединят и да се задоволят с по-подходящи места е извършена втора инвентаризация, културите са обявени за строго охранителни.

От същата година е назначена комисия включваща трима професори от Агрономо-лесовъдния факултет и специалист лесовъд, които да посочват главните дървесни видове за залесяване.

Третата е през 1980 г. последвана от цялостен паркоустройствен проект включващ и лесопарковата част (1999) изготвени от АГРОЛЕСПРОЕКТ.

Последната е от 2016 г., възложена на Научно-изследователския сектор към Лесотехническия университет.

Научната общност е единна. Специалистите са категорични, че човешка-

та намеса е закъсняла с около 70 години. Борисовата градина не може да бъде оставена на автопилот. Процесите в нея трябва да бъдат наблюдавани, проучвани и направлявани. Целта на лесотехническата оценка е комплексен подход за поддържане и подпомагане на естествените процеси, които протичат в лесопарковите насаждения. Без стриктното прилагане на установените и предвидени дейности и грижи от инвентаризацията и ландшафтната оценка на територията на лесопарковата част, ще последва деградация на растителността и редуциране на рекреационните ѝ възможности, изключително необходими в столичния град. В противен случай ще ни се наложи да започнем отначало. ■